

Верховний
Суд

Судова практика у справах про звернення стягнення на спадкове та іпотечне майно

Ольга СТУПАК

Суддя-спікерка Великої Палати Верховного Суду

Звернення стягнення на
спадкове майно

Положеннями статей 1281, 1282 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) врегульовано строки та порядок пред'явлення вимог кредитора до спадкоємців.

Системний аналіз наведених норм цивільного законодавства дає підстави виснувати, що **кредитор спадкодавця має право пред'явити вимоги до спадкоємця протягом шести місяців з дня отримання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину або з дня, коли кредитор дізнався про прийняття спадщини.**

Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості успадкованого майна, кожен у розмірі своєї частки, шляхом одноразового платежу, якщо інше не встановлено домовленістю. При відмові від одноразового платежу стягнення звертається на успадковане майно в натурі.

Постанова ВП ВС від 09 жовтня 2024 року у справі № 638/1046/14-ц (щодо порядку пред'явлення вимог кредитора до спадкоємців боржника)

Приписи статті 1281 ЦК України не містять особливих застережень щодо порядку задоволення вимог кредитора у разі, якщо смерть боржника настала після пред'явлення позову до нього під час розгляду судової справи.

Під час вирішення спорів про стягнення заборгованості за вимогами кредитора до спадкоємців боржника (у тому числі, якщо смерть боржника настала під час розгляду справи у суді) суди для правильного вирішення справи першочергово повинні встановити, чи пред'явлено вимогу кредитором спадкодавця до спадкоємців боржника у строки, визначені частинами другою та третьою статті 1281 ЦК України, тобто чи вчинив кредитор потрібні дії у матеріальних відносинах.

Кредитор може пред'явити вимоги безпосередньо спадкоємцям або через нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Вибір конкретного способу пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника є правом кредитора і здійснюється ним на власний розсуд.

Непред'явлення кредитором вимог до спадкоємців у встановлені законом строки призводить до втрати права вимоги та можливості судового захисту такого права.

У разі смерті позичальника під час судового розгляду справи про стягнення заборгованості **застосовується загальний порядок пред'явлення вимог кредитора до спадкоємців відповідно до статті 1281 ЦК України.**

Постанова КЦС ВС від 16 квітня 2025 року у справі № 522/1321/22 (неможливість повторного стягнення кредитної заборгованості зі спадкоємця)

Банк звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором, укладеним у 2007 році між Банком і позичальницею ОСОБА_3, забезпеченому іпотекою та порукою ОСОБА_4. Через невиконання зобов'язань рішенням суду заборгованість солідарно стягнуто з ОСОБА_3 та ОСОБА_4. Після смерті ОСОБА_3 спадкоємицею стала неповнолітня дочка ОСОБА_1. Банк надіслав їй вимогу про погашення боргу, але вона не виконала зобов'язання, що дало банку право звернутися до спадкоємця для стягнення заборгованості.

Місцевий суд у задоволенні позову відмовив, оскільки позивач вже реалізував право на стягнення заборгованості за кредитним договором. Повторне стягнення вже стягнутої заборгованості зі спадкоємця позичальника не передбачено.

Суд апеляційної інстанції, з висновком якого погодився Верховний Суд, змінив мотиви відмови у задоволенні позову та вказав, що оскільки вимог про звернення стягнення на спадкове майно, як про це зазначено в статті 1282 ЦК України, позивач не заявляв, а своє право на стягнення заборгованості за кредитним договором він уже реалізував і відповідно задоволення вимог у цій справі може призвести до подвійного стягнення з відповідачки заборгованості за кредитним договором, що є недопустимим, тому відсутні підстави для задоволення позову.

Порушене право Банку в цьому конкретному випадку підлягає захисту **шляхом заміни боржника виконавчого провадження з виконання рішення** суду про стягнення заборгованості з позичальника, яке набрало законної сили та перебуває на примусовому виконанні.

Постанова КЦС ВС від 25 грудня 2024 року у справі № 704/102/22 (строки пред'явлення вимог кредиторів до спадкоємців боржника)

Встановлені статтею 1281 ЦК України строки – це строки у межах яких кредитор, здійснюючи власні активні дії, може реалізувати своє суб'єктивне право.

Стаття 1281 ЦК України не встановлює певного порядку пред'явлення вимог кредиторів до спадкоємців боржника.

Водночас, необхідно враховувати, що оскільки зі смертю боржника зобов'язання щодо повернення позики включаються до складу спадщини, то умови договору позики щодо строків повернення кредиту чи сплати його частинами не застосовуються, а підлягають застосуванню норми статті 1282 ЦК України щодо обов'язку спадкоємців задовольнити вимоги кредитора у порядку, передбаченому частиною другою цієї норми.

Постанова КЦС ВС від 19 березня 2025 року у справі № 643/3232/19 (розмежування строку пред'явлення вимог кредитора до спадкоємців та позовної давності)

Частина четверта статті 1281 ЦК України визначає наслідком пропуску кредитором спадкодавця строків пред'явлення вимог до спадкоємців позбавлення права вимоги такого кредитора, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами другою і третьою цієї статті. Тоді як згідно з частиною четвертою статті 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Водночас, своєчасна реалізація попереднім кредитором свого права вимоги до спадкоємців шляхом звернення до нотаріуса не звільняє такого від обов'язку звернутися до суду в межах строку позовної давності, який починається від часу обізнаності кредитора про спадкоємців боржника.

Строк пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців не є тотожним позовній давності. Дотримання кредитором строків, визначених статтею 1281 ЦК України, не свідчить про дотримання ним позовної давності на звернення до суду з вимогами до спадкоємців про звернення стягнення на спадкове майно.

Кредитор не звільняється від обов'язку дотримання строку позовної давності, навіть якщо своєчасно пред'явив вимогу до спадкоємця.

Строк пред'явлення кредитором
спадкодавця вимог до спадкоємців

позовна давність

Постанова КЦС ВС від 08 січня 2025 року у справі № 725/1751/22 (щодо відсутності обов'язку задовольнити вимоги кредитора померлої особи)

Положення статті 1282 ЦК України забезпечують дотримання балансу прав та інтересів усіх учасників цих правовідносин. Зокрема, спадкоємець, приймаючи спадщину, реалізує свій майновий інтерес щодо набуття у власність спадкового майна, водночас у нього виникає обов'язок сплатити заборгованість спадкодавця, проте виключно у межах вартості отриманого у спадщину майна. У свою чергу кредитор, укладаючи договори кредитування, може бути упевненим у сплаті йому заборгованості позичальника у разі його смерті за рахунок спадкового майна, яке прийняли спадкоємці боржника.

Задоволення вимог кредитора спадкоємцями має відбуватись у межах вартості отриманого ними у спадщину майна.

У разі неотримання від спадкодавця у спадщину жодного майна особа не набуває статусу спадкоємця і, як наслідок, у неї відсутній обов'язок задовольнити вимоги кредитора померлої особи.

Постанова КЦС ВС від 27 листопада 2024 року у справі № 175/998/16-ц (відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця не залежить від отримання ними свідоцтва про право на спадщину)

Позивач ОСОБА_1 вимагав звернення стягнення на спадкове майно, у загальному розмірі 5 298 000,00 грн, що є еквівалентом \$200 000 (на день подання позову), що залишилися неповернутими з позики в \$250 000. Після смерті боржника ОСОБА_5 спадкоємці отримали майно в натурі.

Суд першої інстанції задовольнив позов. Натомість суд апеляційної інстанції рішення місцевого суду скасував та зазначив, що вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_2 та ОСОБА_3 про стягнення боргу кредитором спадкодавця є доведеними в частині суми неповернутих позичених коштів і ці спадкоємці зобов'язані задовольнити позовні вимоги в межах отриманого в натурі майна у спадщину в межах суми по 336 666,67 грн кожний окремо. Що стосується ОСОБА_4, то вона не отримала свідоцтва про право на спадщину за законом і тому у цієї спадкоємиці відсутній обов'язок задовольнити вимоги кредитора.

Верховний Суд, скасовуючи постанову апеляційного суду, виходив з того, що суд першої інстанції, встановивши відповідно до положень статті 1282 ЦК України наявність порушеного права позивача (непогашена заборгованість), своєчасне звернення кредитора з претензією до спадкоємців, факт прийняття спадщини відповідачами після смерті позичальника ОСОБА_5 та наявність спадкового майна, обґрунтовано задовольнив позов.

Той факт, що ОСОБА_4, прийнявши спадщину, не отримала свідоцтво про право на спадщину за законом після смерті ОСОБА_5, не свідчить про відсутність у позичальника права звернути стягнення на майно, право на яке вона отримала у зв'язку із прийняття спадщини.

Постанова КЦС ВС від 13 березня 2025 року у справі № 275/150/22

(неукладеність договору виключає можливість набуття статусу кредитора та звернення стягнення на майно)

Місцевий та апеляційний суди відмовили в задоволенні позову ОСОБА_1 до ОСОБА_5 про звернення стягнення на спадкове майно у зв'язку з відсутністю належних доказів укладення договору (відсутність оригіналу та відомостей про зміст договору; докази його підписання) та наявності зобов'язання. Також було відмовлено в зустрічному позові ОСОБА_5 про визнання договору недійсним та застосування наслідків недійсності правочину, оскільки спірний договір є неукладеним, а отже – відсутній предмет спору та невірно обрано спосіб захисту.

Верховний Суд дійшов висновку, що суди не врахували, що для застосування того чи іншого способу захисту необхідно встановити, які ж приватні (цивільні) права (інтереси) позивача порушені, невизнані або оспорені відповідачем і за захистом яких приватних (цивільних) прав (інтересів) позивач звернувся до суду. З наявності неукладеності відповідного договору особа не може вважатися такою, що має суб'єктивне цивільне право, яке підлягає захисту.

Суди не звернули уваги, що з урахуванням відмови в зустрічному позові внаслідок неукладеності договору, то і підставою для відмови первісного позову про звернення стягнення на спадкове майно є неукладеність договору. ОСОБА_1 не може вважатися кредитором на підставі неукладеного договору і особою, яка має суб'єктивне цивільне право, що підлягає захисту.

Натомість суди відмовили в задоволенні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_5 про звернення стягнення на спадкове майно з інших мотивів.

Тому оскаржені судові рішення в частині вирішення вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_5 про звернення стягнення на спадкове майно Верховний Суд змінив, виклавши їх мотивувальну частину в редакції цієї постанови.

Постанова КЦС ВС від 15 січня 2025 року у справі № 522/13655/20 (обов'язок доведення обсягу спадкового майна та його вартості)

Звертаючись до суду з позовом, ОСОБА_1 зазначав, що ОСОБА_3 взяла в борг у ОСОБА_4 грошові кошти. Внаслідок укладення договору про відступлення (купівлю-продаж) прав вимоги за вказаним зобов'язанням він набув право вимоги до ОСОБА_3. У зв'язку з її смертю належним відповідачем за вимогами про стягнення коштів за договором позики є дочка померлої ОСОБА_2, яка прийняла спадщину після смерті матері.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив з того, що позивач не надав докази отримання відповідачем свідоцтва про право на спадщину після смерті ОСОБА_3, проведення оцінки спадкового майна, тому суд не може пересвідчитись в дотриманні позивачем та ОСОБА_4 шестимісячного строку для пред'явлення вимоги до спадкоємців померлої ОСОБА_5 та визначити межі відповідальності спадкоємців боржника.

Вирішуючи справу, Верховний Суд виходив з того, що ОСОБА_2 в установлений законом строк прийняла спадщину після смерті матері ОСОБА_3, яка згідно частини п'ятої статті 1268 ЦК України належить їй з часу відкриття спадщини, та відсутність у ОСОБА_2 свідоцтва про право на спадщину не позбавляє її права на цю спадщину. Окрім того, Верховний Суд звернув увагу, що оскільки відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями спадкодавця обмежена вартістю успадкованого майна, обов'язок доведення обсягу спадкового майна та його вартості покладається на спадкоємця, який заперечує проти вимог кредитора спадкодавця. Відповідно, постанову апеляційного суду скасував та направив справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постанова КЦС ВС від 08 березня 2023 року у справі № 669/446/17 (обов'язок доказування обсягу спадкового майна та його вартості)

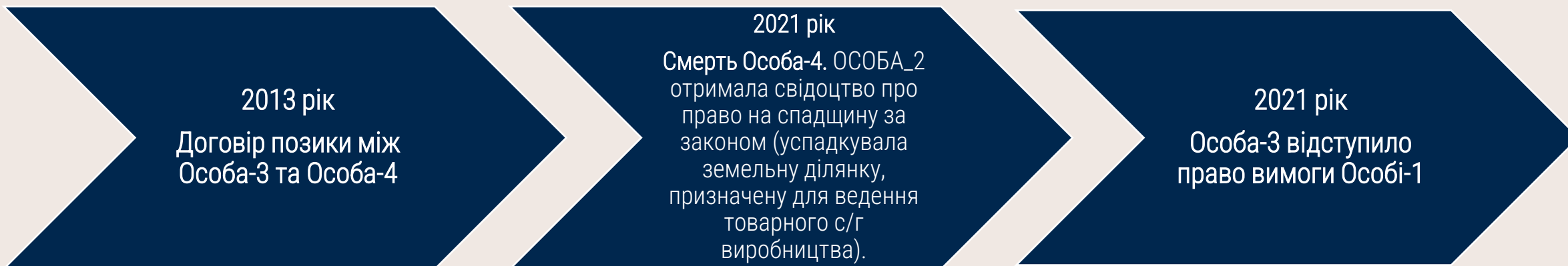
Відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця має частковий характер і обмежується вартістю успадкованого майна. Якщо особа не отримала у спадщину жодного майна, вона не набуває статусу спадкоємця та не несе відповідальності за борговими зобов'язаннями спадкодавця. При розгляді таких справ суд повинен встановити факт пред'явлення вимоги кредитором у встановлені законом строки, наявність спадкового майна та його вартість.

Принцип змагальності цивільного процесу, який закріплений у статті 81 ЦПК України, передбачає, що кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, а тому доводити обсяг спадкового майна та його вартість повинен спадкоємець, який заперечує проти вимог кредитора спадкодавця, оскільки відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями спадкодавця обмежена вартістю успадкованого майна.

Обов'язок доказування обсягу спадкового майна та його вартості покладається на спадкоємця, який заперечує проти вимог кредитора спадкодавця, оскільки відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями спадкодавця обмежена вартістю успадкованого майна. Покладення такого обов'язку на позивача-кредитора суперечить принципу змагальності цивільного процесу.

Постанова КЦС ВС від 26 жовтня 2022 року у справі № 195/1369/21 (частина I)
(Наслідки відсутності відповіді спадкоємця на претензію кредитора)

Після смерті позичальника ОСОБА_1 та ОСОБА_3 направляли на адресу приватного нотаріуса та спадкоємиці – ОСОБА_2 претензію про виконання боргових зобов'язань за договором позики.

Постанова КЦС ВС від 26 жовтня 2022 року у справі № 195/1369/21 (частина II)

(Наслідки відсутності відповіді спадкоємця на претензію кредитора)

Верховний Суд виходив з того, що направлення ОСОБА_3 (первинний кредитор) у травні 2021 року на адресу приватного нотаріуса та спадкоємиці ОСОБА_2 претензії та направлення ОСОБА_1 (новий кредитор) на адресу ОСОБА_2 в липні 2021 року вимоги про виконання боргових зобов'язань за зазначеним договором позики, свідчить про дотримання кредитором положень статті 1281 ЦК України.

Водночас, вимога до спадкоємця боржника була направлена з дотриманням строку, передбаченого частиною другою статті 1281 ЦК України, а саме – не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги.

Верховний Суд вважав, що за відсутності доказів про погашення спадкоємцем боржника боргу спадкодавця та письмової відмови спадкоємця у здійсненні одноразового платежу на користь кредитора має місце мовчазна відмова спадкоємця у здійсненні одноразового платежу.

Оскільки в ОСОБА_4 на підставі договору позики виникли боргові зобов'язання перед ОСОБА_3, які не були виконані, вимоги кредитора повинні бути задоволені єдиним спадкоємцем ОСОБА_4 – ОСОБА_2 у межах вартості успадкованого майна.

У зв'язку з цим передчасними є вимоги ОСОБА_1 про погашення боргу розмірі 814 000 грн, оскільки у самій же позовній заяві, у касаційній скарзі ним зазначається, що спадкоємець відповідає у межах спадкової маси, а не у розмірі договору позики. Визначення ринкової вартості спадкового майна є важливим, оскільки саме ця сума має бути зазначена як розмір боргу, на який накладається стягнення.

Постанова КЦС ВС від 27 жовтня 2021 року у справі № 552/4892/19

(у разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі)

Між ОСОБА_1 (позикодавець) та ОСОБА_3 укладено договір позики. На забезпечення зобов'язання позичальник передав оригінал державного акта на право власності на земельну ділянку. У зв'язку зі смертю боржника ОСОБА_1 звернувся до його спадкоємця –ОСОБА_2, яка відмовилася повертати кошти в якості одноразового платежу.

Вирішуючи цю справу, Верховний Суд виходив із такого.

Приймаючи спадщину, у спадкоємця виникає обов'язок погасити заборгованість спадкодавця, проте виключно у межах вартості отриманого у спадщину майна. Такий принцип виключає можливість необґрунтованого покладення на спадкоємців боржника обов'язку погасити борг у розмірі більшому, ніж вартість набутого ними майна, що не повинно зумовити погіршення майнового стану спадкоємця без одночасного отримання ним майнової вигоди у виді спадкового майна.

Оскільки зобов'язання ОСОБА_2 як спадкоємця залишається не виконаним, вимоги ОСОБА_1 підлягають задоволенню.

Водночас, аналіз статті 1282 ЦК України свідчить про те, що вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.

Проте ці норми матеріального права не передбачають такий спосіб звернення стягнення, як визнання права власності на майно.

Порядок реалізації арештованого майна, затверджений наказом Міністерства юстиції України 29 вересня 2016 № 2831/5, визначає процедуру здійснення продажу майна через електронні торги з аукціону засобами системи електронних торгів через веб-сайт.

Постанова КЦС ВС від 29 вересня 2021 року у справі № 487/3658/16-ц (прийняття спадщини як передумова реалізації прав іпотекодержателя)

Апеляційний суд, звертаючи стягнення на спадкове майно, дійшов висновку про те, що в силу статті 1268 ЦК України ОСОБА_1 є такою, що прийняла спадщину, оскільки є дочкою померлого ОСОБА_2 та на день смерті останнього була зареєстрована разом із спадкодавцем.

Між тим, для вирішення питання щодо наявності підстав для застосування до спірних правовідносин положень частини третьої статті 1268 ЦК України є необхідним встановлення постійного проживання на час відкриття спадщини відповідачки та спадкодавця (наявність фактичного проживання, а не лише реєстрацію місця проживання за адресою спадкодавця).

Заперечуючи проти позову, ОСОБА_1 зазначала, що хоч і була зареєстрована разом із померлим, але постійно проживала за межами України, зокрема є громадянкою Литви.

Апеляційний суд виходив тільки із факту реєстрації відповідачки разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, у той час, як законом пов'язане прийняття спадщини із постійним проживанням, а сама по собі реєстрація місця проживання із спадкодавцем не є безумовним доказом прийняття спадщини.

Без вирішення питання щодо прийняття спадщини відповідачкою після смерті іпотекодавця неможливе застосування положень статті 23 Закону України «Про іпотеку», оскільки в разі неприйняття спадщини ніким із спадкоємців, для кредитора настають наслідки, передбачені статтею 1277 ЦК України.

Постанова КЦС ВС від 03 лютого 2021 року у справі № 278/3367/19-ц (щодо вимоги кредитора до спадкоємця про усунення порушення зобов'язання)

ОСОБА_1 успадкувала від сина, який помер у 2018 році, житловий будинок, що перебував в іпотеці. У 2011 році банк-іпотекодержатель надсилав синові позивача вимогу про усунення порушення умов кредитного договору. Після цього ухвалено рішення про стягнення на користь банку кредитного боргу, відкрито виконавче провадження, однак судове рішення не виконано. **Іпотекодержатель реалізував право вимоги в позасудовому порядку шляхом продажу спірного житлового будинку.**

За змістом частини першої статті 33 та частини першої статті 35 Закону України «Про іпотеку» реалізації права іпотекодержателя звернути стягнення на предмет іпотеки передуює реалізація ним права вимагати дострокового виконання основного зобов'язання. І лише якщо останнє не виконане чи неналежно виконане, іпотекодержатель, якщо інше не передбачено законом, може звернути стягнення на предмет іпотеки.

Ненадсилання іпотекодавцю та боржнику вимоги про усунення порушення основного зобов'язання унеможливлює застосовування позасудового способу задоволення вимог іпотекодержателя.

У цій справі іпотекодержатель не надсилав спадкоємцеві повідомлення про усунення порушення. Надіслана кредитором у 2011 році вимога боржникові, який згодом помер, не була реалізована, оскільки після її направлення банк звернувся до суду з відповідним позовом.

Іпотекодержатель, звертаючи стягнення в позасудовому порядку на предмет іпотеки, який на час продажу успадкований ОСОБА_1, не повідомив її про необхідність усунення порушення зобов'язань та про наслідки такого неусунення – звернення стягнення на предмет іпотеки, тобто, не пред'явив своїх кредиторських вимог до ОСОБА_1 у порядку статті 1281 ЦК України, а отже, повинен був дотриматись вимог статті 35 Закону України «Про іпотеку».

Спадкоємець боржника, якому не відомо про існування вимог кредитора спадкодавця, не може бути позбавлений успадкованого майна в позасудовому порядку без будь-якого повідомлення чи попереднього пред'явлення претензії кредитором. Позбавлення особи майна в такий спосіб є порушенням права власності, гарантованого статтею 41 Конституції України.

Постанова КЦС ВС від 25 квітня 2018 року у справі № 645/3265/13 (частина I) (щодо права кредитора на вибір способу захисту при стягненні боргів зі спадкоємці)

У ЦК України серед положень про порядок задоволення вимог кредитора спадкодавця в імперативному порядку визначений справедливий баланс між законними інтересами та правомірними очікуваннями кредитора спадкодавця та відповідними, зустрічними їм, інтересами спадкоємців.

Дотримання цього балансу полягає в тому, щоб забезпечити задоволення вимог кредитора спадкодавця за рахунок спадкового майна, не порушивши майнових прав та інтересів спадкоємців такої особи.

Визначення цього балансу законодавцем сформульовано таким чином, що **спадкоємці боржника повинні відповідати за його зобов'язаннями в межах вартості майна, одержаного у спадщину**. Зокрема, за правилом частини першої статті 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Урахування вартості спадщини дає підстави стверджувати, що спадкоємець може задовольнити вимоги кредитора спадкодавця за рахунок іншого власного майна, що не входить до складу спадщини, якщо успадковане майно становить для спадкоємця більший інтерес, ніж те власне майно, яке спадкоємець може передати кредитору в рахунок погашення заборгованості.

Законодавець зберігає за кредитором право вимоги у разі смерті боржника. У такому випадку відбувається правонаступництво, яке є транслятивним, тобто таким, що переносить права та обов'язки на нового боржника.

Постанова КЦС ВС від 25 квітня 2018 року у справі № 645/3265/13 (частина II) (щодо права кредитора на вибір способу захисту при стягненні боргів зі спадкоємці)

Згідно з абзацом 1 частини другої статті 1282 ЦК України вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Наведене дає підстави для висновку, що у Кодексі визнається право кредитора на вимогу до спадкоємців.

Відповідно до усталеної судової практики судами традиційно визнавались за кредиторами спадкодавця права на вимогу до спадкоємців щодо виконання зобов'язань попереднього боржника, спадкодавця.

Верховний Суд зробив висновок, що застосування правила статті 1282 ЦК України не виключає можливості застосування альтернативного способу захисту, зокрема пункту 5 частини другої статті 16 ЦК України про примусове виконання обов'язку в натурі.

Тлумачення ж статті 1282 ЦК України окремо від інших норм ЦК України позбавить кредитора права на захист своїх цивільних прав та інтересів у тому випадку, якщо на час його звернення до суду з відповідною позовною вимогою майно, яке було передано спадкоємцю у натурі, не збереглося.

Відповідно до структури ЦК України кредитор має право обирати один із усіх способів захисту, які надаються йому законом, якщо інакше правило в імперативному порядку не визначено у цивільному законі. При цьому вибір способу захисту кредитор здійснює на власний розсуд.

Таке розуміння права кредитора на обрання ефективного способу захисту не порушуватиме прав та інтересів спадкоємців, оскільки завжди в основі вирішення питання про прийняття спадщини лежить вольовий акт, пов'язаний із наміром спадкоємця прийняти спадщину.

Звернення стягнення на
іпотечне майно

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 754/8750/19 (відступлення прав вимоги за іпотечним договором)

Велика Палата Верховного Суду дійшла переконання, що сторони правочину про відступлення прав вимоги за іпотечним договором, укладеного за результатами проведення торгів, не позбавлені можливості посвідчити його нотаріально у подальшому, а також здійснити державну реєстрацію відомостей про таке відступлення на виконання вимог частини третьої статті 24 Закону України «Про іпотеку». З цього моменту у сторін виникнуть права та обов'язки, передбачені договором, зокрема цесіонарій набуде статусу іпотекодержателя та притаманних цьому статусу прав, а саме: права на звернення стягнення на предмет іпотеки. Такі висновки Велика Палата Верховного Суду сформулювала винятково у контексті тлумачення приписів частини першої статті 24 Закону України «Про іпотеку» за конкретних обставин цієї справи.

Порушення порядку переходу права іпотеки до його набувача, в результаті чого виникла така аномалія, як «абстрактна іпотека», за змістом статті 17 Закону № 898-IV не припиняє іпотеку.

Оскільки іпотека є обтяженням, яке застосовується задля виконання зобов'язань, що виникли за умовами, зокрема, кредитного договору, то таке обтяження припиняється лише у випадках, установлених спеціальним законом. Припинення іпотеки відрізняється від припинення права іпотекодержателя, яке передбачає не припинення зобов'язань іпотекодавця, а припинення права іпотекодержателя на реалізацію своїх передбачених договором іпотеки прав, зокрема права звернення стягнення на предмет іпотеки, відчуження права вимоги тощо.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 201/15228/17 (звіт про оцінку предмета іпотеки)

До 26 лютого 2020 року Порядок «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1127 не передбачав подання державному реєстратору звіту про оцінку предмета іпотеки, проте така вимога передбачалася у частині третій статті 37 Закону України «Про іпотеку», що має вищу юридичну силу та відповідно до якої іпотекодержатель набуває предмет іпотеки у власність за вартістю, визначеною на момент такого набуття на підставі оцінки предмета іпотеки суб'єктом оціночної діяльності, й зобов'язаний відшкодувати іпотекодавцю перевищення 90 відсотків вартості предмета іпотеки над розміром забезпечених іпотекою вимог іпотекодержателя.

Ціна набуття права власності на предмет іпотеки є істотною обставиною, тому іпотекодержатель зобов'язаний надати державному реєстратору документ про експертну оцінку предмета іпотеки для проведення державної реєстрації права власності на предмет іпотеки за ним.

Підставою для скасування державної реєстрації права власності на предмет іпотеки є порушення іпотекодержателем вимог законодавства при реалізації позасудової процедури звернення стягнення на предмет іпотеки. До таких порушень належить, зокрема й ненадання експертної оцінки предмета іпотеки на день його відчуження.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 361/4481/19 (звернення стягнення на передане в іпотеку житлове приміщення є підставою для виселення)

Виселення із займаного житлового приміщення допускається з підстав, установлених законом. Виселення проводиться добровільно або в судовому порядку.

Громадянам, яких виселяють із житлових приміщень, одночасно надається інше постійне житлове приміщення, за винятком виселення громадян при зверненні стягнення на житлові приміщення, що були придбані ними за рахунок кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного жилого приміщення. Постійне житлове приміщення, що надається особі, яку виселяють, повинно бути зазначено в рішенні суду (частина друга статті 109 ЖК УРСР).

Звернення стягнення на передане в іпотеку житлове приміщення є підставою для виселення всіх громадян, що мешкають у ньому, за винятками, встановленими законом. Після прийняття кредитором рішення про звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення шляхом позасудового врегулювання на підставі договору всі мешканці зобов'язані на письмову вимогу іпотекодержателя або нового власника добровільно звільнити житловий будинок чи житлове приміщення протягом одного місяця з дня отримання цієї вимоги, якщо сторонами не погоджено більший строк. Якщо громадяни не звільняють житлове приміщення у встановлений або інший погоджений сторонами строк добровільно, їх примусове виселення здійснюється на підставі рішення суду (частина третя статті 109 ЖК УРСР). Тобто починає діяти частина друга статті 109 ЖК УРСР щодо можливості виселення з одночасним наданням іншого постійного житлового приміщення.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 грудня 2022 року у справі № 914/2350/18 (спосіб захисту порушених прав)

Якщо позивач (іпотекодавець) вважає порушеними свої права на предмет іпотеки (внаслідок позасудового звернення стягнення на предмет іпотеки відповідачем), він може, з огляду на фактичні обставини, вимагати відновлення становища, яке існувало до порушення (пункт 4 частини другої статті 16 ЦК України). Цей спосіб захисту застосовується у випадку вчинення однією із сторін правопорушення, в результаті чого порушені права та законні інтереси іншої сторони. Водночас позивач повинен довести, що звернення стягнення на предмет іпотеки здійснено всупереч вимогам закону, тобто з порушенням прав позивача.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 лютого 2022 року у справі № 761/36873/18 (виконання боржником основного зобов'язання)

Велика Палата Верховного Суду наголошує, що частина четверта статті 36 Закону України «Про іпотеку» (у відповідній редакції) вказує на недійсність будь-яких наступних вимог іпотекодержателя щодо виконання саме боржником основного зобов'язання після завершення позасудового врегулювання шляхом звернення стягнення на іпотечне майно, передане в іпотеку саме боржником, за відсутності інших забезпечувальних договорів.

Діючи добросовісно та обачливо, відповідач у цій справі повинен був застосувати заходи досудового врегулювання та звернення стягнення на предмет іпотеки таким чином, щоб вартість предмета іпотеки повністю або в більшій частині погасила заборгованість за кредитним договором, розуміючи, що наступні будь-які вимоги в цих правовідносинах будуть неможливі. Неможливість наступних вимог кредитора до боржника за змістом норми закону, чинної на той момент, і таких фактичних обставин, які встановлено в цій справі, свідчить про припинення зобов'язання боржника у кредитних правовідносинах виконанням. У зазначеному випадку неможливість пред'явлення наступних вимог у будь-якому обсязі до боржника свідчить про неможливість подальших правовідносин між кредитором та боржником, а тому слід дійти висновку, що зобов'язання боржника у таких кредитних правовідносинах припиняється.

Тож, за встановлених у цій справі обставин позивач мав право заявити позов про припинення зобов'язання за кредитним договором у зв'язку з його виконанням (зверненням стягнення на предмет іпотеки). Такий спосіб захисту є належним і за своєю суттю є позовом про визнання відсутнього права.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 червня 2021 року у справі № 922/2416/17 (припинення іпотеки)

Якщо предмет іпотеки перейшов у власність набувача на виконання дійсного договору, то це не є перешкодою для звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо іпотека є дійсною для набувача. Застава (іпотека) припиняється у разі реалізації предмета застави (іпотеки), а не у зв'язку зі скасуванням обтяження, зокрема обмеження щодо розпорядження майном боржника. Водночас виключення з Державного реєстру іпотек запису про іпотеку не є підставою для припинення іпотеки, оскільки така підстава не передбачена законом.

Реалізація майна є завершеною з моменту виконання сторонами договору купівлі-продажу, укладеного на прилюдних торгах. З цього моменту відповідно до пункту 3 частини першої статті 593 ЦК України іпотека проданого майна припиняється. Право іпотеки припиняється у зв'язку з реалізацією предмета іпотеки, крім випадків придбання предмета іпотеки з порушенням установленого порядку реалізації недобросовісним набувачем.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 року у справі № 361/7543/17 (заміна основного зобов'язання на забезпечувальне)

Звернення стягнення на предмет іпотеки не призводить до заміни основного зобов'язання на забезпечувальне.

Наявність самого судового рішення про стягнення з боржника на користь кредитора заборгованості за кредитним договором не є підставою для припинення грошового зобов'язання боржника і припинення іпотеки та не позбавляє кредитора права задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки у спосіб, передбачений законодавством.

Водночас з метою забезпечення однозначного розуміння ухваленого рішення у резолютивній частині треба зазначати, що звернення стягнення на предмет іпотеки відбувається в рахунок стягнення заборгованості за основним договором, а отже таке звернення стягнення не є додатковим стягненням, яке могло б розумітися як подвійне. Водночас Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що питання щодо виконання виданого кредитору виконавчого документа у разі, коли такий обов'язок боржника за таким виконавчим документом відсутній повністю або частково у зв'язку з його припиненням (через виконання боржником, іншою особою тощо) підлягають вирішенню в порядку, передбаченому частиною другою статті 432 ЦПК України.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 року у справі № 644/3116/18 (іпотечне застереження)

Закон України «Про іпотеку» прямо вказує, що договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, є одним зі шляхів звернення стягнення на предмет іпотеки. Підписавши іпотечне застереження, сторони визначили лише можливі шляхи звернення стягнення, які має право використати іпотекодержатель. Стягнення є примусовою дією іпотекодержателя, направленою до іпотекодавця з метою задоволення своїх вимог. Водночас до прийняття Закону України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» право іпотекодержателя звернути стягнення на предмет іпотеки (як у судовому, так і в позасудовому порядку) залежало не від наявності згоди іпотекодавця, а від наявності факту невиконання боржником умов кредитного договору. Водночас цей Закон ввів тимчасовий мораторій на право іпотекодержателя відчужувати майно іпотекодавця без згоди останнього на його відчуження.

З огляду на викладене, Велика Палата Верховного Суду погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про те, що квартира площею 37,10 кв. м, яка використовується позивачем як місце постійного проживання, не може бути примусово стягнута на підставі дії вказаного Закону, у тому числі і шляхом реєстрації права власності за АТ «КБ «Приватбанк» як забезпечення виконання ОСОБА_1 умов кредитного договору від 23 квітня 2008 року, укладеного в іноземній валюті. Отже, у нотаріуса були наявні підстави для відмови у проведенні державної реєстрації права власності на вказану квартиру за АТ «КБ «Приватбанк».

Постанова ОП КЦС ВС від 09 грудня 2019 року у справі № 357/5125/16-ц (звернення стягнення та позовна давність)

Звернення стягнення на предмет іпотеки не вказане у статті 264 ЦК України в якості окремої підстави переривання перебігу позовної давності, а також не може вважатися діями, що свідчать про визнання боржником свого боргу, чи прирівнюватись до пред'явлення позову.

Звернення стягнення є реалізацією іпотекодержателем свого права, передбаченого договором іпотеки, та підставою припинення цього права.

Повернення стягувачу виконавчого напису (виконавчого документу) також **не може** переривати перебіг позовної давності за позовними вимогами про звернення стягнення з аналогічних причин.

Постанова КЦС ВС від 21 травня 2025 року у справі № 712/6399/23 (змiна реквізитів земельної ділянки не припиняє дії іпотеки)

Нотаріус відмовив стягувачу у видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів, що не відбулись, оскільки акт і постанова приватного виконавця містять суперечливі дані щодо площі земельної ділянки, її кадастрового номера та цільового призначення, в них не зазначено всіх даних про документи, що посвідчували право власності боржника на майно.

Тобто, предмет іпотеки – земельна ділянка була змінена боржником, зокрема в частині її площі, цільового призначення і кадастрового номера.

Вирішуючи цю справу, Верховний Суд виходив з того, що **змiна реквізитів земельної ділянки, зокрема, її площі, кадастрового номера чи цільового призначення, не припиняє дії іпотеки та не позбавляє стягувача права на звернення стягнення на предмет іпотеки для задоволення своїх вимог.**

Верховний Суд дійшов висновку про помилковість відмови нотаріуса у видачі стягувачу свідоцтва на житловий будинок і земельну ділянку, оскільки обидва об'єкти нерухомості були предметом іпотеки, реалізовувались як єдиний об'єкт, а змiна реквізитів земельної ділянки боржником не припиняє іпотеки і не позбавляє права стягувача на набуття цього майна у власність за процедурою, визначеною законом.

Постанова КЦС ВС від 31 жовтня 2024 року у справі № 509/4936/17 (фraudаторність договору про задоволення вимог іпотекодержателя)

Договір про задоволення вимог іпотекодержателя може бути визнаний недійсним як fraudаторний на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом, якщо такий договір використовується для унеможливлення звернення стягнення на майно боржника на користь іншого кредитора.

При оцінці fraudаторності договору враховуються:

- обсяг забезпечених іпотекою зобов'язань,
- створення непередбачених законом переваг іпотекодержателя,
- момент укладення договору,
- наявність родинних чи афілійованих зв'язків між контрагентами,
- та інші обставини, що свідчать про недобросовісність дій сторін.

Постанова КЦС ВС від 27 березня 2024 року у справі № 569/7864/13-ц (частина I) (звернення стягнення на предмет декількох іпотек)

Відповідно до частин першої, третьої, п'ятої, шостої статті 13 Закону України «Про іпотеку» в редакції, чинній час прийняття рішення місцевим судом у цій справі, предмет іпотеки може бути переданий в наступну іпотеку за згодою попередніх іпотекодержателів, якщо інше не встановлено попереднім іпотечним договором. Попередня іпотека має вищий пріоритет над наступними іпотеками. Наступна іпотека, предметом якої є декілька об'єктів, що належать різним особам і є предметом попередньої іпотеки, допускається за згодою власників (власників спеціального майнового права) усіх об'єктів нерухомого майна, об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, переданих у спільну іпотеку.

У разі звернення стягнення на предмет іпотеки наступним іпотекодержателем попередній іпотекодержатель також має право звернути стягнення на предмет іпотеки, навіть якщо строк виконання основного зобов'язання перед попереднім іпотекодержателем ще не настав. Якщо попередній іпотекодержатель не скористався цим правом, попередня іпотека є дійсною до повного задоволення вимоги попереднього іпотекодержателя за основним зобов'язанням, а право власності (спеціальне майнове право) на предмет іпотеки переходить до нового власника (власника спеціального майнового права) разом із обтяженням такого майна попередньою іпотекою.

Постанова КЦС ВС від 27 березня 2024 року у справі № 569/7864/13-ц (частина II) (звернення стягнення на предмет декількох іпотек)

У разі звернення стягнення на предмет іпотеки попереднім іпотекодержателем наступний іпотекодержатель також має право звернути стягнення на предмет іпотеки, навіть якщо строк виконання основного зобов'язання перед наступним іпотекодержателем не настав.

При зверненні стягнення на нерухоме майно, що є предметом декількох іпотек, вимоги кожного наступного іпотекодержателя задовольняються **після повного задоволення вимог кожного попереднього іпотекодержателя згідно з пріоритетом та розміром цих вимог.**

Встановивши, що звернення стягнення за попередньою іпотекою ще не відбулось, існує лише рішення суду про таке звернення стягнення, а у матеріалах справи відсутні докази реалізації спірного майна, Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду про наявність підстав для звернення стягнення на предмет іпотеки.

Постанова КЦС ВС від 03 квітня 2023 року у справі № 405/7899/16-ц (частина I) (іпотека є дійсною до виконання основного зобов'язання)

Відповідно до частини першої статті 7 Закону України «Про іпотеку» за рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги, включаючи сплату процентів, неустойки, основної суми боргу та будь-якого збільшення цієї суми, яке було прямо передбачене умовами договору, що обумовлює основне зобов'язання.

У разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця і має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки (частини перша, друга статті 23 Закону України «Про іпотеку» в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Постанова КЦС ВС від 03 квітня 2023 року у справі № 405/7899/16-ц (частина II) (іпотека є дійсною до виконання основного зобов'язання)

Згідно з частинами першою, третьою статті 33 Закону України «Про іпотеку» в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, встановлених статтею 12 цього Закону. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

Оскільки іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору, наявність судового рішення про стягнення з боржника на користь кредитора заборгованості за кредитним договором, не є підставою для припинення грошового зобов'язання боржника і припинення іпотеки, та не позбавляє кредитора права задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки у спосіб, передбачений законодавством.

Постанова КЦС ВС від 16 серпня 2023 року у справі № 296/8564/19 (непроведення відповідачем оцінки майна)

У цій справі суди не врахували, що:

- при здійсненні державної реєстрації безспірність заборгованості не перевіряється;
- пунктом 12.3.1 іпотечного договору передбачено, що предмет іпотеки набувається у власність іпотекодержателя за вартістю, що буде визначена на підставі висновку незалежного експерта-суб'єкта оціночної діяльності після прийняття іпотекодержателем відповідного рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки;
- за змістом цієї умови договору, а також частини третьої статті 37 Закону України «Про іпотеку» в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин, саме відсутність оцінки предмета іпотеки на момент переходу права власності могла б свідчити про порушення іпотекодержателем порядку звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом державної реєстрації права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем.

Тому помилковим є висновки судів щодо непроведення відповідачем оцінки майна - предмету іпотеки на момент переходу права власності до іпотекодержателя.

Постанова КЦС ВС від 22 червня 2022 року у справі № 296/7213/1 (звернення стягнення на предмет іпотеки під час воєнного стану)

Виконання рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки зупиняється на час воєнного стану.

Відповідно до Закону України від 15 березня 2022 року № 2120-IX розділ VI «Прикінцеві положення» Закону України «Про іпотеку» доповнено пунктом 5-2 такого змісту:

«5-2. У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія статті 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки), статті 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки), статті 40 (у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти), статей 41, 47 (у частині реалізації предмета іпотеки на електронних торгах) цього Закону».

Враховуючи, що на час ухвалення Верховним Судом рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки воєнний стан в Україні триває, **виконання рішення суду зупиняється на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування.**

У такому висновку Верховний Суд виходить з того, що згадані норми права не втратили свою чинність, оскільки не були виключені з тексту зазначеного Закону, а спеціальним законом лише запроваджене зупинення виконання цих правил на певний період. Надалі у разі припинення запровадження воєнного стану дія згаданих правил відновиться без окремого рішення та закону.

Постанова КЦС ВС від 18 серпня 2021 року у справі № 201/15310/16 (переривання перебігу позовної давності за основним зобов'язанням)

Треба розмежовувати вимогу про стягнення боргу за основним зобов'язанням (actio in personam) та вимогу про звернення стягнення на предмет іпотеки (actio in rem). **Вимога про звернення стягнення на предмет іпотеки «піддається» впливу позовної давності. На неї поширюється загальна позовна давність тривалістю у три роки.** На вимогу про звернення стягнення на предмет іпотеки поширюються всі правила щодо позовної давності (початок перебігу, зупинення, переривання, наслідки спливу тощо).

Тлумачення статті 264 ЦК України дає підстави для висновку, що вона пов'язує переривання позовної давності з будь-якими активними діями іпотекодавця, внаслідок яких він визнає існування саме іпотеки.

Тому переривання перебігу позовної давності за основним зобов'язанням не перериває перебігу позовної давності за іншим обов'язком, у тому числі забезпечувальним. Тож, вчиненням позичальником дій, що свідчать про визнання ним свого боргу за основним зобов'язанням, не переривається позовна давність за вимогою про звернення стягнення на предмет іпотеки, оскільки вимога про стягнення боргу за основним зобов'язанням і вимога про звернення стягнення на предмет іпотеки є різними вимогами (основною та додатковою), застосування до додаткових вимог наслідків переривання перебігу позовної давності за основною вимогою законом не передбачено.

Постанова КЦС ВС від 26 травня 2021 року у справі № 381/979/15-ц (звернення стягнення на поділене майно подружжя)

Відсутність у чинному законодавстві України норми, яка прямо визначає правові наслідки поділу спільного сумісного майна подружжя для цілей матеріального іпотечного правовідношення та, відповідно, процесуального правовідношення, не має створювати перешкоди для захисту інтересів добросовісного кредитора/іпотекодержателя.

Водночас, відсутність в чинному законодавстві інших процесуальних інструментів, окрім як заміна боржника у виконавчому провадженні, зумовлює використання саме такого механізму для залучення іншого з подружжя, частка якого була виділена за рішенням суду.

У такому випадку є припустимим застосування механізму заміни сторони (боржника) у виконавчому провадженні з виконання рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки на двох боржників, як співвласників предмета іпотеки внаслідок розподілу майна подружжя рішенням суду. Така заміна відповідає меті ефективного виконання судовою владою своїх функцій, запобігає певним зловживанням подружжям своїми правами та направлена на захист прав добросовісного кредитора/іпотекодержателя.

Постанова КЦС ВС від 08 липня 2020 року у справі № 214/5314/17 (зловживання цивільними правами)

Відчуження об'єктів нерухомого майна, власником яких є іпотекодавець та які не є предметом іпотеки, з метою умисного створення обставин, які б виключили можливість звернення стягнення на предмет іпотеки на підставі дії мораторію, передбаченого Законом України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті», є зловживанням цивільними правами.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!